

L. Mälksoo. Raamatuarvustus. William Partlett, Herbert Küpper. The Post-Soviet as Post-Colonial: A New Paradigm for Understanding Constitutional Dynamics in the Former Soviet Empire. – Riigiõiguse aastaraamat 4/2023, lk 343–351.

Raamatuarvustus. William Partlett, Herbert Küpper. The Post-Soviet as Post-Colonial: A New Paradigm for Understanding Constitutional Dynamics in the Former Soviet Empire

Cheltenham and Northampton, MA:
Edward Elgar Publishing 2022, 288 lk*

LAURI MÄLKSOO

Tõlkinud Alar Helstein

Kesk- ja Ida-Euroopa ning Nõukogude Liidu järgse Euraasia konstitutsionalismi käsitletakse tavaliselt selles võtmes, et tegemist on postautoritaarsete ühiskondadega. Seevastu vaatluseluse monograafia, mille autorid on kaks vastavalt Melbourne'ist ja Regensburgist pärit teadlast, keskne väide ütleb, et piirkonna riigiõiguslike tõsiasiade ja protsesside paremaks mõistmiseks tuleb seda nähtust vaadelda ka läbi postkoloniaalsuse objektiivivi. Näiteks aitab just postkoloniaalsusest lähtumine seletada autoritarismi visa püsimist selles piirkonnas (lk vii). Ida-Euroopa ja Nõukogude-järgsete riikide põhiseaduste koostamisel on lähtunud dekolonisatsiooni vajadustest (lk 2) ja selles mõttes ei ole dekolonisatsioon olnud üksnes Aafrikale ning Aasiale omane nähtus.

* Originaal: L. Mälksoo. Review of William Partlett, Herbert Küpper. The Post-Soviet as Post-Colonial: A New Paradigm for Understanding Constitutional Dynamics in the Former Soviet Empire. – International Journal of Constitutional Law 2024, moae027. DOI: <https://doi.org/10.1093/icon/moae027>.

Põhjuseks on asjaolu, et Venemaa – kaasa arvatud Nõukogude Liidu perioodil – oli autorite sõnul „Euroopa viimane impeerium“, kus domineeris vene rahvus (lk 4, 17). See koosnes n-ö siseimpeeriumist ehk ametlikult Nõukogude Liitu kuulunud rahvastest ja välisimpeeriumist, mille moodustasid endised külma sõja aegsed satelliitriigid, näiteks Varssavi Lepingu Organisatsiooni ja Vastastikuse Majandusabi Nõukogu liikmesriigid ning ka Mongoolia. Raamatus käsitletakse kolme Balti riiki (Eesti, Läti, Leedu) kui kurioosset erandit, mis ametlikult kuulusid küll Nõukogude siseimpeeriumi koosseisu, kuid sarnanesid tagantjärele vaadates rohkem välisimpeeriumi riikidega, sest baltlastel õnnestus veenvalt põhjendada, et nad olid Nõukogude perioodil õigusvastaselt okupeeritud ja annekteeritud ning ei kaotanud seetõttu kunagi *de jure* oma õiguslikku staatust rahvusvahelise õiguse subjektidena.

Raamatu põhieesmärk on kirjeldada sedavõrd erinevates riikides nagu Nõukogude-järgne Venemaa, Baltimaad, Gruusia, Aserbaidžaan, Kesk-Aasia vabariigid, Ungari ja teised tehtud konstitutsioonilisi otsuseid läbi autorite pakutud postkoloniaalsuse objektiiv. Näiteks 1. juulil 2020. aastal tehtud Venemaa põhiseaduse muudatusi kirjeldatakse kui impeeriuminostalgia ilmingut, millega Venemaal pöörduiti konstitutsiooniliselt tagasi impeeriumi või suurriigi ideoloogia juurde (lk 33, 57). Autorite väitel võib mitme endise Nõukogude vabariigi põhiseadusest leida postkoloniaalse olukorra tundemärke ja dekoloniseerimisele osutavaid väljendeid. Ka nende riikide puhul, mille põhiseadustes ei ole dekoloniseerivat hoiakut otsesõnu väljendatud, saab teatavaid konstitutsioonilisi valikuid sellegipoolest seletada postkoloniaalsuse valguses.

Raamatus esitletud juhturingutes pälvivad kolm Balti riiki autorite silmis üsnagi osavõtlikku suhtumist. Nende tõlgenduses olid Eestis, Lätis ja Leedus tehtud teatavad riigiõiguslikud valikud tingitud postkoloniaalsest olukorrast. Sellised valikud on näiteks Teise maailmasõja eelsele põhiseadusele viitamine või isegi selle uuesti kehtestamine (Läti puhul) pärast iseseisvuse taastamist 1991. aastal, põhiseadustesse lisatud suveräänsust ning keele ja kultuuri püsimumist rõhutavad osutused, Euroopa Liiduga ühinemise konstitutsiooniline korraldus 2003. aastal ning võib-olla kõige olulisemana 1990. aastatel vastu võetud kodakondsusseadused (lk 207). Neid hinnates näitavad autorid üles teatavat mõistmist Balti riikides kasutatud põhiseaduslike lahenduste suhtes:

genotsiidikatsete ja sundassimileerimise ajaloolist, psühholoogilist ja poliitilist tausta arvestades on Balti riikides kehtestatud kord, mille järgi koloniaalvõimu all saabunud sisserändajaid naturaliseeritakse individuaalselt [...], traumaatilistes postkoloniaalsetes oludes üsna tüüpiline. Enamasti Venemaa ettepanekutest ajendatud OSCE kriitika keskendus ainult inimõigustele ehk postautoritaarsele aspektile, aga jättis tähelepanuta postkoloniaalse külje (lk 211).

Veel üks näide Nõukogude Liidu välisimpeeriumist on Ungari, mille suhtes autorid enam nii mõistvad ei ole (lk 232). Erakonna Fidesz juhtimisel võeti Ungari põhiseadus vastu 2011. aastal ehk märksa hiljem kui raamatus käsitletud teistes „postkoloniaalsetes“ riikides. Ungari põhiseaduse ajaloolises narratiivis pannakse süü mineviku pahategude eest välisriikidele, kuid autorite arvates on see osaliselt põhjendamatu, sest „Ungari oli küll välisriigi koloniaalmõju all, aga autoritaarse valitsemise eest vastutavad lisaks välisriikidele ka Ungari enda võimukandjad“ (lk 219). Lisaks ei piirdu see probleem ainult Ungariga:

Kui oma riiki ei kujutata autoritaarse režiimina, vaid üksnes autoritaarse välisvõimu kolooniana, siis see muudab riiklikku agentsust: kurjategijate ja kollaborantide režiimist saab süütute ohvrite riik. Kurjategijatena (või kurjategijate lastena) oleks ungarlastel, poolakatel ja teistel rahvastel moraalne kohustus selle ajaloolise süüga tegeleda. Ohvritena neil selline kohustus puudub (lk 138).

Autorid esitavad sama väite Balti riikide kohta:

Sõdadevahelise perioodi riikide ja Nõukogude-järgsete riikide samasuse rõhutamine ning sellest tulenev vahepealse koloniaalperioodi eitamine on kasulik mitte üksnes taasiseseisvunud riikide ja rahvaste aluspõhimõttena, vaid ka vahendina, mis võimaldab kohalikul elanikkonnal ennast puhtaks pesta nii Saksa okupatsiooni kuritegudest kui ka kollaboratsioonist Nõukogude okupantidega (lk 202).

Selles kontekstis on ebageeldivaid sarnasusi ka Venemaa ja Ungari vahel:

Mõlemad riigid [...] kasutavad oma koloniaaljalugu instrumendina, mille abil legitimeerida praegust autoritaarset võimu [...]. Venemaa tunneb seoses kolonialismiga kahetsust kolooniate kaotamise pärast ning

Nõukogude impeeriumi legitiimseks tunnistamine ja Venemaa tema õigusjärglaseks pidamine toetab tema püüdlusi impeeriumi riismeid koos hoida ja vähemalt lähivälismaa üle mõjuvõimu taastada (lk 225).

Kuna raamat on kirjutatud enne Venemaa laiaulatuslikku agressiooni Ukraina vastu, mis algas 24. veebruaril 2022. aastal, on huvitav mõelda, millised osad raamatu põhiargumentid peavad paika ka praeguste sündmuste taustal ja millised mitte. Näiteks väidavad autorid, et Nõukogude Liidu kokkuvarisemine „põhjustas väga vähe vägivalda“ (lk 33). Ilmselt pole see väide enam õige, sest Venemaa 2022. aasta (või pigem juba 2014. aastal alanud) kallaletung Ukrainale on tihedalt seotud Nõukogude Liidu lagunemisega 1991. aastal; see on Venemaa hilinevad revanšistlik reaktsioon impeeriumi kadumisele. Ent põhiküsimuses toetab Venemaa agressioonisõda Ukraina vastu ning Venemaa suuvoodrite aegajalt kõlav genotsiidlik poliitiline retoorika autorite postulaati, et toimuval on ka kolonialismiga seotud tunnuseid. Kunagise impeeriumi valmisolekut vastulöögiks näitab eelkõige see, et Vladimir Putini väitel ei saa ukrainlased luua Venemaast päriselt eraldi seisvat riiki või kuuluda sellistesse julgeolekuliitusesse, mida ei juhi Venemaa (eelkõige NATO). Tagasi vaadates on hästi näha, kuidas Putini Venemaa 2020. aasta põhiseaduse muudatustega valmistati ette pinnast Ukraina ja tema rahva vastu suunatud agressiivseteks otsusteks ja tegudeks.

Sellegipoolest jääb raamatu argumentatsiooni aluseks olev keskne väide vaid mõõdukalt veenvaks. See puudutab teoses valitud vaatlusobjektiivi ehk arusaama, nagu võiks kõikides endistes Nõukogude liiduvabariikides ja sotsialismileeri riikides kujunenud olukordi kirjeldada postkoloniaalsena. Selline väide on liialdatud ja teatud määral ebaajalooline. Autorid möönavad ise, et „postkolonialismil ei ole ja tõenäoliselt ei saagi olla üldtunnustatud õiguslikku määratlust“ (lk 7). Nad võtavad aluseks väga avara arusaama koloniaalsusest ja seega ka postkoloniaalsusest:

Me määratleme postkolonialismi kui ühe poliitilise üksuse koloniaalse ülemvõimu lõppemist teise poliitilise moodustise territooriumi üle. Seega hõlmab postkolonialism kahte protsessi: esiteks koloniaalriigi imperiaalse ülemvõimu taandumine ja teiseks endise koloonia oma-riikluse ülesehitamine. Loomulikult kaasneb sellega dekoloniseerimise protsess (lk 7).

Senini pole viga. Ent sealt edasi otsustavad Partlett ja Küpper kasutada postkolonialismi määratlust ühtviisi endise Nõukogude impeeriumi ja selle satelliitriikide kohta, pööramata tähelepanu näiteks Kesk-Aasia riikide (mida Venemaa pidas 19. sajandil tõesti enda kolooniakts) ja Ungari olukorra ajaloolistele erinevustele. Ajalooliselt raskendab sellise tõlgenduse esitamist muu hulgas tõsiasi, et Nõukogude Liit oma (vähemalt formaalses) konstitutsionalismis ja välispoliitikas mitte ainult ei eristanud ennast koloniaalriikidest, vaid nimetas ennast otseselt kolonialismivastaseks riigiks. Näiteks oponeeris Moskva 1960. aastal ÜRO Peaassamblees tugevalt (lääne) kolonialismile ning selle tulemusena võeti vastu koloniaalmaadele ja -rahvastele iseseisvuse andmise deklaratsioon.¹ Autorid lahendavad selle ajaloolise pähkli järgmiselt: „See Nõukogude Liidu enesemääratlus ei oma siiski tähtsust, sest mingi olukorra koloniaalsus ei sõltu sellest, kas koloniaalriik ise tunnustab sellise valitsemisvormi olemasolu, vaid kolonialismi tunnuste tegelikust esinemisest“ (lk 19).

Autorid teavad ka seda, et „välisimpeeriumis ei kasutata Nõukogude Liidu ülemvõimu kirjeldamiseks peaaegu kunagi koloniaalsuse (kolonialismi) mõistet“ (lk 139). Näiteks Balti riigid kasutavad küll mõistet „(Nõukogude) okupatsioon“, aga ei iseloomusta Nõukogude võimu omadussõnaga „koloniaalne“ (lk 135). Sellegipoolest väidavad autorid, et asjade sisuline seis sarnanes postkoloniaalse olukorraga (lk 135, 139). „Nendele eritunnustele vaatamata oli Balti riikide olukord iseseisvuse taastamisel selgelt postkoloniaalne“ (lk 203).

Siinkohal tekib vajadus täiendada riigiõiguse võrdlevat analüüsi teistes akadeemilistes distsipliinides kogutud teadmistega. Partlett ja Küpper on otsustanud Ida-Euroopa ja Euraasia vaatlemisel pruukida mudelina postkolonialismi, kuid nad ei ole selle mudeli sellist kasutusviisi ajalooliselt põhjendanud. Suurem osa kirjandusest, millele autorid on viidanud, käsitleb tegelikult Venemaa *imperialistlikku* ajalugu. Praeguseks ei ole enam erilist kahtlust, et Venemaa ja Nõukogude Liit olid impeeriumid, kuigi viimane mõistagi eitas seda ägedalt. Raamatus kannavad mõisted „postimperiaalne“ ja „postkoloniaalne“ sisuliselt sama tähendust. Ometi ei ole kaugeltki selge, et tegemist on sünonüümidega, eriti Kesk- ja Ida-Euroopa kontekstis. Sõna „koloonia“ osutab kaudselt ajaloolistele hierarhiatele ja sõltuvussuhetele, mida kõnealusel juhul ei tarvitsenud kunagi esineda. Näiteks 19. sajandil kaotati pärisorjus (Venemaa keisririigi) Balti kubermangudes enne kui Vene emamaal; pealegi oli kirjaoskuse tase nendes

¹ ÜRO Peaassamblee resolutsioon nr 1514 (XV), 14.12.1960.

kubermangudes tol ajal palju kõrgem kui keisririigi Venemaa osas. Seega ei saanud Vene keskvalitsus kuidagi väita, et Balti kubermangudesse levitati tsivilisatsiooni. Pigem kasutati argumenti, et need kubermangud on väikesed ja vajavad Venemaa kui vägeva impeeriumi kaitset. Samuti tuleb arvesse võtta, et Balti riikide elatustase oli ka Nõukogude anneksiooni perioodil kõrgem kui impeeriumi südames – mis, mööngem, ei taha hästi mahtuda koloniaalsuse mõiste alla, mis tähendab eelkõige ääremaa majanduslikku ärakasutamist keskuse poolt. Küsimus on ka selles, kas me peaks üldse mingit tähtsust omistama sellele, kuidas imperiaalne võim ise sääraseid olukordi nimetas ja mõtestas. Teatavasti ei mõtestanud Vene impeerium ega Nõukogude Liit vähemalt formaalselt Balti provintse (alates 1918. aastast riike) „kolooniatena“.

Igal juhul, enne kui väita, et tegemist oli „postkoloniaalse“ kontekstiga, oleks tulnud palju põhjalikumalt uurida ajalookirjandust. Juhtumisi oleks ajaloos leidunud argumente, mis toetanuks ka autorite teesi. Näiteks 13. jaanuaril 1983. aastal võttis Euroopa Parlament vastu okupeeritud Balti riike käsitleva resolutsiooni, milles soovitati esitada Balti riikide küsimus ÜRO dekoloniseerimiskomisjonile.² Lisaks on mujal kirjanduses väidetud sedagi, et impeerium oli koloniseerinud vene rahva;³ seega saanuks raamatus esitatud argumente tugevdada ka selle kirjanduse käsitlemisega.

Sellel põhjal jääb võimalus, et kuna „välisimpeeriumis ei kasutata Nõukogude Liidu ülemvõimu kirjeldamiseks peaaegu kunagi koloniaalsuse (kolonialismi) mõistet“ (lk 139), siis põhjuseks võib olla asjaolu, et see ei olnud niisugune olukord, mida me tavaliselt seostame kolonialismi kui ajaloolise nähtusega. Suures plaanis on raske mõista, miks ei oleks võidud jääda tavapärase arusaama juurde sellest, kuidas Euroopa impeeriumid, Vene (Nõukogude) impeerium sealhulgas, püüdsid väiksemate riikide üle domineerida, selle asemel et käsitleda neid olukordi mõneti kunstlikult (või vähemalt ilma piisava ajaloolise põhjendusega) „postkoloniaalsena“. Postimperiaalne või antiimperiaalne käsitlus oluks vägagi arusaadav, samal ajal kui postkoloniaalne tõlgendus tekitab ajaloolisi küsimusi, millele vähemalt retsenseeritavas raamatus pole veenvalt vastatud.

² Resolutsiooni teksti vt On January 13, 1983, the European Parliament adopted the following resolution regarding the Baltic States. – Lettonie – Russie, Traités et documents de base. Arvutivõrgus: https://www.letton.ch/lvx_eur2.htm (05.05.2024).

³ Vt nt A. Etkind. *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*. Cambridge 2011; V. Morozov. *Russia's Postcolonial Identity A Subaltern Empire In A Eurocentric World*. Houndmills, New York 2015.

Probleem seisneb selles, et kui kasutame sõna „postkoloniaalne“ üldise metafoorina, hakkab see tähistama liiga paljusid eri kontekstidesse kuuluvaid erinevaid asju. Kogu praegune maailm oleks sel juhul mõnes mõttes „postkoloniaalne“. Ühed reageerivad riigiõiguslikult sellele, et nad olid kolooniad, ja teised sellele, et nad olid kolonisaatorid; lisaks võidakse olla objektiivselt ja subjektiivselt eri seisukohal selles, kes millisesse kategooriasse kuulub. Sel juhul ei peaks me seda mõistet kasutama mitte ainult endise Nõukogude impeeriumi kontekstis, vaid tegema ka sisulise järelduse, et rahvusriikide loomine Austria-Ungari, Saksa – ja Vene – impeeriumite varemetele 1918. aastal ja hiljem oli samuti „postkoloniaalne“ tegu. Balti kubermangudes tegutsenud baltisaksa autorid (näiteks rahvusvahelise õiguse teadlane August von Bulmerincq) tavatsesid nimetada Balti kubermange *Saksamaa* idakolooniateks. Vahetult pärast Eesti ja Läti iseseisvumist oli antikoloniaalne liikumine seal suunatud eelkõige baltisaksa aadelkonna vastu, näiteks kui nende mõisad 1919. aastal ilma täieliku hüvitiseta sundvõõrandati. Sellisel puhul tuleks postkolonialismi analüütilist objektiivi kasutada ajalooliselt mitte ainult Venemaa, vaid ka Saksamaa ülemvõimu suhtes Kesk- ja Ida-Euroopas. Loomulikult võib väita, et see tähelepanek ei lükka ümber teesi 20. sajandil toimunud Venemaa kolonisatsioonist – kõigepealt koloniseeris Baltimaad Saksamaa ja seejärel Venemaa (või Nõukogude Liit). Kolonisaatorite vaheldumine pole kolonialismi ajaloos ju sugugi haruldane.

Raamatus esitatud väide, et kõiki olukordi Ungarist Mongooliani saab mingil moel kirjeldada „postkoloniaalsena“ on pigem huvitav aimdus kui ajalooliselt korralikult põhjendatud järeldus. Aga sellele tingimusele vastamiseks oleks ehk tulnud kirjutada hoopis teistsugune raamat, milles käsitletakse rohkem ajalugu ja vähem riigiõigust. Sellegipoolest oleks põhjalikum ajalooga tegelemine raamatus esitatud võrdlevale riigiõiguslikule argumendile kasuks tulnud. See-tõttu ei tundunud postkolonialismi argumendi kasutamine Kesk-Euroopa kontekstis arvustajale igas osas piisavalt veenev. Näiteks Ungari on Balti riikidega võrreldes hoopis eri laadi juhtum. Ungari oli kuni 1920. aasta Trianoni rahu-lepinguni ise oma naaberrahvaste, näiteks slovakkide ja rumeenlaste üle valitsev riik. Pealegi ei asustatud külma sõja ajal, kui riik oli Nõukogude Liidu hegemoonia all, sinna ümber Venemaalt pärit elanikke. Väide, et Ungari oli külma sõja ajal Nõukogude „koloonia“, on teatud mõttes ebaajalooline liialdus.

Nagu ma eespool märkisin, kasutavad Partlett ja Küpper mõisteid „imperiaalne“ ja „koloniaalne“ nii, nagu need oleksid sünonüümid. Kõige huvitavam osa on ehk see, kus nad üsna ootamatult võrdlevad Nõukogude Liitu

Euroopa Liiduga. Nad kirjutavad:

On hämmastav, et järgmisesse „impeeriumi“ kuulumine sai nii poliitilise eliidi kui ka elanikkonna valdava enamiku jaoks ihaldusväärseks eesmärgiks niipea (ja mõnel juhul, nagu mainitud, isegi enne), kui senine rõhuv koloniaalne ülemvõim kadus (lk 154).

Selle koha peal tuleb siiski märkida, et autorid panevad sõna „impeerium“ jutumärkidesse. Vähemalt ei taha nad otsesõnu väita, et Euroopa Liidu puhul võiks samuti tegemist olla koloniaalse olukorraga.

Raamatus on suhteliselt napilt ja mõnes kohas ei ole üldse viidatud vaadeldavates riikides endis valminud riigiõiguse ja rahvusvahelise õiguse käsitlustele. Nende riikide põhjalikum uurimine oleks tähendanud ka kohalike akadeemiliste autorite tõsiselt võtmist ja see osa on raamatus üldiselt ebapiisav.

Ma ei oska hinnata autorite konstitutsioonilise narratiivi detailitäpsust kõikide käsitletud riikide puhul ning seetõttu pean keskendumas riikidele, mida ma arusaadavalt paremini tunnen – Balti riigid ja Venemaa. Näiteks Venemaal sõltub nii mõndagi sellest, kuidas vastatakse küsimusele, kas Vene Föderatsioon on Nõukogude Liiduga järjepidevuse säilitanud riik, selle õigusjärglane või paradoksaalselt mõlemat korraga. Muu hulgas on see seotud Ukraina praeguse väitega, et Venemaa koht ÜRO Julgeolekunõukogus on legitiimsuseta ja isegi õigusvastane. Ometi jätavad raamatu autorid selle küsimuse miskipärast tähelepanuta isegi siis, kui nad räägivad Venemaa 2020. aasta põhiseaduse muudatustest. Balti riikide puhul ei anneteerinud Nõukogude Liit neid 1944. aastal „teist korda“ (lk 144), nagu autorid väidavad, sest Nõukogude Liidu seisukoha järgi kestis 1940. aastal toimunud anneksioon edasi. Argument selle kohta, miks Balti riikide annekteerimine Nõukogude Liidu poolt 1940. aastal oli õigusvastane, ei ole põhinenud niivõrd „rahvaste enesemääramisõigusel“ (lk 114) (on vaieldav, kas see oli 1940. aastal üldine rahvusvahelise õiguse norm; pigem ei olnud) kui jõu kasutamisest ja sellega ähvardamisest hoidumise lepingutel, näiteks 1929. aasta Litvinovi protokollil ja kallaletungi defineerimise konventsioonil, samuti kahepoolsetel jõu kasutamisest hoidumise lepingutel. Teiste riikide jõuga hõivamise keeld oli 1940. aastaks juba rahvusvahelise õiguse norm.⁴ Samas ei olnud sõdadevahelise perioodi Balti riigid 1930. aastate lõpus „demokraatlikud“ (lk 134), kuigi nende autoritaarsed režiimid olid mõistagi võrreldamatult vähem probleemsed

⁴ Täpsemalt vt nt L. Mälksoo. *Illegal Annexation and State Continuity: The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR*. 2. vlj. Leiden 2022, lk 34.

kui totalitaarne Nõukogude Liit. Autorid väidavad veel, et 1990. aastate alguse Balti riikide põhiseadustes on domineeriv element suveräänsuse kaotus ja autoritaarse ebaõigluse küsimus on teisejärguline (lk 138). Ometi ei taaskohtestanud tugevalt riiklikku järjepidevust rõhutanud Eesti ja Läti 1990. aastatel oma Teise maailmasõja eelseid põhiseadusi, kuigi see oleks nende väidet riiklikust järjepidevusest sümboliseerivalt veelgi rõhutanud. Üks peamisi põhjusi, miks neid põhiseadusi uuesti ei kehtestatud, oli just nimelt arusaam, et need varasemad, teisest ajastust pärinevad põhiseadused ei tagaks külma sõja järgsesse Euroopasse sobivat demokraatia ja inimõiguste kaitset. See on seesama „autoritaarse õigluse“ element, mis Partletti ja Küpperi väitel oli vähem tähtis. Tegelikult kritiseeriti Balti riikides endis oma mineviku autoritaarseid jooni ja arutleti isegi selle üle, kas seal valitsenud autoritaarne kord võis 1940. aastal soodustada Nõukogude Liidule alistumist.⁵ Võib juhtuda, et kui püütakse maalida mitut riiki ja isegi eri piirkondi hõlmavat üldistavat pilti, jääb mõni detail veidi ebatäpseks või kohati lausa ebaõigeks.

Raamat lõpeb lausega: „Me jätame selle käsituse edasiarendamise ja postkoloniaalsuses mõnikord tekkivate demokraatiavastaste argumentide ümberlukkamise järgmiste autorite hooleks“ (lk 247). Ent kui Vene imperialism ongi nii tõeline ja vägivaldne, nagu näitab 24. veebruaril 2022. aastal alanud kallaletung Ukrainale, siis ei saa ajaloos imperialismi vahetult kogenud ja seda mäletavatele riikidele ette heita, et nad on kasutanud enda turvamiseks ning kaitseks impeeriumi soovimatu tagasituleku eest ka konstitutsionalismi vahendeid. Muidugi hoopis teine asi on see, kui välisriikide kunagist imperiaalset ülemvõimu kasutatakse riigisisese autoritaarse tegevuse õigustamise ettekäändena. Sel juhul on raamatus esitatud „kõrvaltvaataja pilk“ tõesti kasulik ja võib osutada selgemalt sellele, kus asjad valesti läksid. Igal juhul tõestab selles raamatus käsitletud materjal, et ajalugu ja ajaloolised vaidlused on Kesk- ja Ida-Euroopa ning Nõukogude-järgse Euraasia konstitutsiooniliste arengusuundade mõistmise seisukohalt endist viisi asjakohased.

⁵ Vt M. Ilmjärv. *Hääletu alistumine: Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus. 1920. aastate keskpaigast anneksioonini*. Tallinn 2010, ning selle raamatu üle Eestis peetud kirglikku ja emotsionaalset debatti.